

BUXORO AMIRLIGI VA XIVA XONLIGINING SAVDO ALOQALARI TARIXI

Jalilov Abdumaruf Abduraufovich

Buxoro shaxar kelajak markazi tugarak raxbari

Annotatsiya

Mazkur maqolada XVIII asr oxiri – XIX asr va XX asr boshlarida Buxoro amirligi hamda Xiva xonligi o'rtasida shakllangan savdo-iqtisodiy aloqalar tarixiy manbalar va ilmiy tadqiqotlar asosida tahlil etiladi. Ikki davlat o'rtasidagi savdo munosabatlarining shakllanishiga geografik yaqinlik, karvon yo'llari, bozorlar tizimi, suv resurslari, hunarmandchilik va chorvachilik mahsulotlariga bo'lgan ehtiyoj kabi omillarning ta'siri yoritiladi. Buxoro, Xiva, Chorjo'y, Urganch, Qarshi, Karki va boshqa savdo markazlarining mintaqalararo iqtisodiy aloqalardagi o'rni ochib beriladi. Shuningdek, savdo karvonlarining harakati, tovar ayirboshlash tarkibi, pul muomalasi, boj va karvon yo'llarining xavfsizligi masalalari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijasida Buxoro amirligi va Xiva xonligi o'rtasidagi savdo munosabatlari nafaqat iqtisodiy manfaatlar, balki Markaziy Osiyodagi ijtimoiy-madaniy aloqalarning rivojlanishida ham muhim omil bo'lganligi asoslanadi.

Kalit so'zlar: Buxoro amirligi, Xiva xonligi, savdo aloqalari, karvon yo'llari, Buxoro, Xiva, Urganch, Chorjo'y, Karki, hunarmandchilik, chorvachilik, savdo karvonlari, bojxona, bozorlar.

Аннотация. В данной статье на основе исторических источников и научных исследований анализируются торгово-экономические отношения между Бухарским эмиратом и Хивским ханством в конце XVIII — начале XIX и начале XX веков. Подчеркивается влияние таких факторов, как географическая близость, караванные пути, рыночная система, водные ресурсы, потребность в ремеслах и животноводческой продукции, на формирование торговых связей между двумя государствами. Раскрывается роль Бухары, Хивы, Чоржои, Ургенча, Карши, Карки и других торговых центров в межрегиональных экономических отношениях. Также анализируются движение торговых караванов, структура торговли, денежное обращение, таможня и безопасность караванных путей. Результаты исследования показывают, что торговые отношения между Бухарским эмиратом и Хивским ханством представляли не только экономический интерес, но и являлись важным фактором развития социально-культурных связей в Центральной Азии.

Ключевые слова: Бухарский эмират, Хивинское ханство, торговые связи, караванные пути, Бухара, Хива, Ургенч, Чорджой, Карки, ремесла, животноводство, торговые караваны, обычаи, рынки.

Abstract. This article analyzes the trade and economic relations established between the Emirate of Bukhara and the Khanate of Khiva from the late 18th century through the 19th and early 20th centuries, drawing upon historical sources and scholarly research. It highlights the factors that shaped trade relations between the two states, such as geographical proximity, caravan routes, market systems, water resources, and the demand for handicraft and livestock products. The study elucidates the roles played by trade centers—including Bukhara, Khiva, Charjuy, Urgench, Karshi, and Karki—in inter-regional economic ties. Furthermore, it examines the movement of trade caravans, the composition of goods exchanged, monetary circulation, customs duties, and the security of caravan routes. The research concludes that trade relations between the Emirate of Bukhara and the Khanate of Khiva served as a crucial factor not only for economic interests but also for the development of socio-cultural ties across Central Asia.

Keywords: Emirate of Bukhara, Khanate of Khiva, trade relations, caravan routes, Bukhara, Khiva, Urgench, Charjuy, Karki, handicrafts, livestock farming, trade caravans, customs, markets.

Kirish. Markaziy Osiyo hududi qadimdan Sharq va G'arbni bog'lab turuvchi muhim savdo-iqtisodiy makonlardan biri bo'lib kelgan. Ayniqsa, Buxoro va Xiva hududlari orqali o'tgan karvon yo'llari mintaqadagi shaharlar, qishloqlar va davlatlar o'rtasidagi iqtisodiy aloqalarning rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etgan. XVIII asr oxiri – XIX asr davomida Buxoro amirligi va Xiva xonligi Markaziy Osiyodagi yirik siyosiy tuzilmalardan biri sifatida nafaqat siyosiy, balki savdo-iqtisodiy munosabatlarda ham o'ziga xos o'rin egalladi.

Buxoro amirligi hududining Zarafshon, Qashqadaryo va Amudaryo havzalari bilan bog'langanligi, Xiva xonligining esa Amudaryoning quyi oqimi va Xorazm vohasida joylashganligi ikki hudud o'rtasidagi iqtisodiy munosabatlarning shakllanishiga tabiiy-geografik sharoit yaratgan.

Mazkur davrda davlatlar o'rtasidagi savdo munosabatlari faqat hukmdorlar darajasidagi diplomatik aloqalar bilan chegaralanmagan. Savdogarlar, hunarmandlar, chorvadorlar va karvonsaroy egalari faoliyati orqali shaharlararo va mintaqalararo iqtisodiy aloqalar shakllangan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotning metodologik asosini tarixiylik, xolislik, tizimlilik va qiyosiy-tarixiy tahlil tamoyillari tashkil etadi. Buxoro amirligi va

Xiva xonligi o'rtasidagi savdo munosabatlari siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy omillar o'zaro bog'liqligi asosida ko'rib chiqildi.

Tadqiqot jarayonida tarixiy manbalarni tahlil qilish, qiyoslash, umumlashtirish, xronologik va geografik yondashuvlardan foydalanildi. Savdo aloqalarining asosiy yo'nalishlari va tovar tarkibini aniqlashda tarixiy adabiyotlar, sayyohlar va elchilar qaydlari, shuningdek, Markaziy Osiyo savdo tarixiga oid tadqiqotlardan foydalanildi.

Buxoro amirligi va Xiva xonligi o'rtasidagi savdo munosabatlarini o'rganishda, avvalo, ularning geografik joylashuviga e'tibor qaratish lozim. Buxoro vohasi Zarafshon vodiysi orqali Movarounnahrning muhim savdo markazlari bilan bog'langan bo'lsa, Xiva xonligi Amudaryoning quyi oqimida joylashgan Xorazm vohasini qamrab olgan.

Buxoro shahri mintaqadagi yirik siyosiy, diniy, hunarmandchilik va savdo markazi bo'lgan. Xiva va Urganch esa Xorazm vohasining asosiy iqtisodiy markazlari sifatida faoliyat yuritgan. Ushbu shaharlardan tashqari Chorjo'y, Karki, Qarshi va boshqa hududlar ham savdo aloqalarida muhim vositachi vazifasini bajargan.

Amudaryo ikki davlat o'rtasidagi iqtisodiy munosabatlarda alohida ahamiyatga ega bo'lgan. Daryo orqali yuk tashish imkoniyati ayrim hollarda quruqlikdagi karvon yo'llariga nisbatan qulayroq bo'lgan. Shu sababli Amudaryo bo'yidagi savdo manzilgohlari va kechuvlar iqtisodiy aloqalarda muhim o'rin egallagan.

Buxoro amirligi va Xiva xonligi o'rtasidagi savdo asosan karvonlar orqali amalga oshirilgan. Karvon savdosi o'z davrining transport va logistika tizimi bo'lib, savdogarlar uzoq masofalarni bosib o'tishda tuya, ot va boshqa transport vositalaridan foydalanganlar.

Buxorodan Xiva tomon yo'nalgan savdo yo'llari bir necha tarmoqlardan iborat bo'lgan. Savdogarlar Buxorodan chiqib, Amudaryo bo'yidagi hududlar orqali Xorazm vohasiga yetib borganlar. Ushbu yo'llarning ayrim qismlari cho'l va suv tanqis hududlardan o'tganligi sababli karvonlar uchun maxsus tayyorgarlik talab qilingan.

Karvon yo'llari bo'yida karvonsaroylar, quduqlar, rabotlar va bozorlar savdogarlar uchun zarur infratuzilmani tashkil etgan. Karvonsaroylarda savdogarlar tunab qolish, tovarlarni saqlash va transport hayvonlarini parvarish qilish imkoniyatiga ega bo'lganlar.

Savdo yo'llarining xavfsizligi ham iqtisodiy munosabatlarning muhim sharti bo'lgan. Siyosiy beqarorlik, qaroqchilik va ayrim hududlarda suv tanqisligi savdo karvonlarining harakatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin edi.

Buxoro amirligi va Xiva xonligi o'rtasidagi savdo aloqalarining asosiy xususiyatlaridan biri tovarlarning o'zaro to'ldiruvchi xususiyatga ega bo'lganligidir.

Buxoro tomonidan Xorazm bozorlariga turli hunarmandchilik mahsulotlari, to'qimachilik buyumlari, ipak va paxta matolari, metall buyumlar, charm mahsulotlari hamda boshqa iste'mol mollari olib borilgan.

Xiva va Xorazm hududlaridan esa Buxoro bozorlariga paxta, ipak, gilam, teri, jun, chorvachilik mahsulotlari va boshqa mahalliy mahsulotlar olib kelingan. Xorazmning qishloq xo'jaligi mahsulotlari ham mintaqaviy savdoda muhim o'rin egallagan.

Savdo jarayonida nafaqat tayyor mahsulotlar, balki xomashyo ham muhim ahamiyat kasb etgan. Paxta, jun, teri, ipak kabi xomashyolar hunarmandchilik markazlarida qayta ishlanib, yangi mahsulotlar ko'rinishida boshqa bozorlarga chiqarilgan.

Buxoro amirligi va Xiva xonligida hunarmandchilikning rivojlanganligi savdo munosabatlarining kengayishiga bevosita ta'sir ko'rsatgan.

Buxoro ipakchilik, to'qimachilik, zargarlik, kulolchilik, metallga ishlov berish, charm va boshqa hunarmandchilik turlari bilan mashhur bo'lgan. Buxoro bozorlari orqali mahalliy hunarmandchilik mahsulotlari boshqa hududlarga tarqatilgan.

Xiva xonligi hududida ham gilamchilik, to'qimachilik, kulolchilik, yog'och o'ymakorligi, metallga ishlov berish va boshqa hunarmandchilik turlari rivojlangan. Xorazm gilamlari, matolari va ayrim hunarmandchilik buyumlari mintaqalararo savdoda talab yuqori bo'lgan mahsulotlar qatoriga kirgan.

Hunarmandchilikning rivojlanishi o'z navbatida shahar bozorlarining kengayishiga, kasb-hunarlarning ixtisoslashuviga va savdogarlar qatlamining shakllanishiga xizmat qilgan.

Bozorlar va savdo markazlarining ahamiyati. Buxoro va Xiva hududlaridagi bozorlar savdo-iqtisodiy munosabatlarning asosiy markazlari hisoblangan. Buxoro shahri yirik savdo markazi sifatida Markaziy Osiyoning turli hududlaridan kelgan savdogarlarni birlashtirgan.

Buxorodagi bozorlarda mahalliy mahsulotlardan tashqari, Xiva va boshqa hududlardan keltirilgan tovarlar ham sotilgan. Xiva va Urganch bozorlarida ham Buxoro savdogarlari faoliyat olib borgan.

Bozorlar nafaqat tovar ayirboshlash joyi, balki axborot almashish markazi ham bo'lgan. Savdogarlar orqali turli hududlardagi narxlar, siyosiy vaziyat, yo'l sharoitlari va talab-ehtiyojlar to'g'risidagi ma'lumotlar tarqalgan.

Shu jihatdan bozorlar iqtisodiy faoliyat bilan bir qatorda, hududlararo ijtimoiy va madaniy aloqalarning rivojlanishiga ham xizmat qilgan.

Savdo munosabatlarida boj va soliqlarning o'rni. O'rta Osiyo xonliklarida savdo jarayonlaridan turli shakllardagi boj va soliqlar undirilgan. Savdogarlar davlat

chegaralari, shahar darvozalari va ayrim savdo punktlarida boj to'lashlari mumkin bo'lgan.

Boj miqdori tovar turi, miqdori va savdo yo'nalishiga qarab farqlangan. Savdo bojlaridan tushgan mablag'lar davlat xazinasining muhim manbalaridan biri bo'lgan.

Biroq bojlarning yuqoriligi va savdogarlar uchun yaratilgan sharoitlarning murakkabligi savdo hajmiga ta'sir ko'rsatishi mumkin edi. Shu sababli davlat hokimiyatlari uchun savdo yo'llarining xavfsizligini ta'minlash va savdogarlar faoliyati uchun nisbatan qulay sharoit yaratish iqtisodiy manfaat nuqtayi nazaridan muhim bo'lgan.

Rossiya imperiyasining mintaqaga kirib kelishi va savdo aloqalaridagi o'zgarishlar. XIX asrning ikkinchi yarmida Rossiya imperiyasining Markaziy Osiyodagi siyosiy va iqtisodiy ta'siri kuchayishi Buxoro amirligi va Xiva xonligining tashqi savdo aloqalariga sezilarli ta'sir ko'rsatdi.

1868-yilda Buxoro amirligi Rossiya imperiyasi bilan bog'liq yangi siyosiy-iqtisodiy sharoitga tushib qoldi. 1873-yildagi Rossiya-Xiva urushi va undan keyingi kelishuvlar esa Xiva xonligining tashqi iqtisodiy faoliyatiga ta'sir ko'rsatdi.

Natijada mintaqadagi an'anaviy savdo yo'llari bilan bir qatorda Rossiya imperiyasi hududlariga yo'nalgan yangi savdo yo'nalishlari ham kuchaydi. Rossiya bozorining kengayishi paxta, ipak, teri va boshqa xomashyo mahsulotlariga bo'lgan talabni oshirdi.

Bu jarayon Buxoro va Xiva savdogarlarining faoliyatida ham o'z aksini topdi. Mintaqadagi savdo munosabatlari tobora Rossiya imperiyasining iqtisodiy tizimi bilan bog'lana boshladi.

Buxoro va Xiva savdo aloqalarining iqtisodiy va ijtimoiy ahamiyati. Buxoro amirligi va Xiva xonligi o'rtasidagi savdo munosabatlari ikki davlat iqtisodiy hayotining muhim tarkibiy qismi bo'lgan.

Birinchidan, savdo hududlar o'rtasida tovarlar almashinuvini ta'minlagan.

Ikkinchidan, savdo shaharlarning iqtisodiy rivojlanishiga va hunarmandchilikning ixtisoslashuviga xizmat qilgan.

Uchinchidan, savdo karvonlari orqali nafaqat moddiy mahsulotlar, balki ilmiy, madaniy va ijtimoiy axborotlar ham tarqalgan.

To'rtinchidan, savdo aloqalari turli ijtimoiy guruhlar — savdogarlar, hunarmandlar, chorvadorlar va xizmat ko'rsatuvchi qatlamlar faoliyatining rivojlanishiga imkon yaratgan.

Shu sababli Buxoro va Xiva o'rtasidagi savdo aloqalarini faqat iqtisodiy munosabatlar doirasida emas, balki Markaziy Osiyo xalqlarining tarixiy-madaniy aloqalarini shakllantirgan muhim jarayon sifatida baholash mumkin.

Xulosa. Buxoro amirligi va Xiva xonligining savdo aloqalari Markaziy Osiyo tarixidagi muhim iqtisodiy jarayonlardan biri hisoblanadi. XVIII asr oxiri – XIX asr davomida ikki davlat o'rtasidagi savdo munosabatlari geografik yaqinlik, iqtisodiy manfaatlar, hunarmandchilik va qishloq xo'jaligi mahsulotlariga bo'lgan talab asosida rivojlangan.

Buxoro, Xiva va Urganch kabi yirik shaharlar, shuningdek, Amudaryo bo'yidagi savdo punktlari mazkur aloqalarning asosiy markazlari vazifasini bajargan. Savdo karvonlari orqali to'qimachilik mahsulotlari, ipak, paxta, gilam, teri, jun, chorvachilik va boshqa mahsulotlar ayirboshlangan.

Savdo munosabatlarning rivojlanishida karvon yo'llari, karvonsaroylar, bozorlar va savdo infratuzilmasi muhim ahamiyat kasb etgan. Shu bilan birga, bojlar, yo'llarning xavfsizligi, tabiiy-geografik sharoitlar va siyosiy vaziyat savdo hajmiga ta'sir ko'rsatgan.

XIX asrning ikkinchi yarmidan boshlab Rossiya imperiyasining Markaziy Osiyodagi siyosiy va iqtisodiy ta'siri kuchayishi Buxoro va Xiva savdo munosabatlarning yo'nalishlariga ham ta'sir ko'rsatdi. An'anaviy ichki va mintaqaviy savdo yo'llari bilan bir qatorda Rossiya bozorlari bilan bog'liq yangi iqtisodiy munosabatlar shakllandi.

Umuman olganda, Buxoro amirligi va Xiva xonligi o'rtasidagi savdo aloqalari mintaqaning iqtisodiy integratsiyasini kuchaytirish, shaharlar va hunarmandchilik markazlarining rivojlanishi, aholining turli qatlamlari o'rtasidagi munosabatlarning kengayishi hamda madaniy aloqalarning mustahkamlanishida muhim tarixiy omil bo'lgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sukhareva O.A. Бухара XIX – начало XX века. Позднефеодальный город и его население. Москва: Наука, 1966.
2. Becker S. Russia's Protectorate over Bukhara, 1868–1920. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1968.
3. Morrison A. Russian Rule in Samarkand 1868–1910: A Comparison with British India. Oxford: Oxford University Press, 2008.
4. Soucek S. A History of Inner Asia. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
5. Becker S. Russia in Central Asia, 1880–1910. London: Royal Institute of International Affairs, 1968.
6. Burton A. Russian, British and American Relations with Central Asia in the Nineteenth Century. London: Routledge.

7. Бартольд В.В. История культурной жизни Туркестана. Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 1927.
8. Халфин Н.А. Присоединение Средней Азии к России. Москва: Наука, 1965.
9. Иванов П.П. Очерки по истории Средней Азии. Москва: Восточная литература.
10. Семёнов А.А. Очерки по истории Бухарского ханства. Душанбе.
11. Материалы по истории Узбекской, Таджикской и Туркменской ССР. Ташкент.
12. История Узбекистана. Т. 3. Ташкент: Фан.
13. История Хорезма. Ташкент: Фан.
14. Абдураимов М.А. Очерки аграрных отношений в Бухарском ханстве. Ташкент: Фан, 1966.